

Η ιστορία και η φιλοσοφία των δικαιωμάτων του ανθρώπου

Διαλέξη 1: **Η ιστορία ενός σημαντικού θεσμού: Από την Αντιγόνη στον πόλεμο του Ιρακ**(30 Νοεμβρίου)

Διάλεξη 2: **Φιλοσοφία των δικαιωμάτων και κοσμοπολιτισμός**(7 Δεκεμβρίου).

Διάλεξη 3: **Δικαιώματα, αναγνώριση, επιθυμία**(14 Δεκεμβρίου).

Βιβλιογραφία

Βιβλία

Κ. Δουζίνας, *Το Τέλος των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου* (Παπαζήσης, 2007)

Κ. Δουζίνας, *Ριζοσπαστική Πολιτική και Νομική Φιλοσοφία* (Νήσος, 2016)

Γκόλφω Μαγγίνη και Ελένη Λεοντσίνη (επιμ), *Κρατη και Πολίτες: Κοινότητα, Ταυτότητα, Διαφορετικότητα* (Σμίλη, 2016)

Κ. Δουζίνας, *Αντίσταση και Φιλοσοφία στην Κρίση* (Αλεξάνδρεια, 2012)

Αναρτημένα Άρθρα

A. Σύνομη ιστορία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων

B. [Ανθρώπινα δικαιώματα για εξωγήινους](#)

Διαλέξη 1

Εξετάστε την έννοια του όρου (ανθρώπινο) δικαίωμα στις παρακάτω προτάσεις. Αποτελούν τα παραδείγματα αυτά εφαρμογές των δικαιωμάτων του ανθρώπου;

1. Όλοι οι άνθρωποι γεννιούνται ελεύθεροι και ίσοι στην αξιοπρέπεια και τα δικαιώματα.
2. Καθένας έχει το δικαίωμα στον έρωτα
3. Καθένας έχει το δικαίωμα της ελευθερίας της γνώμης και της έκφρασης (ισχύει στην Κίνα;).
4. Καθένας έχει το δικαίωμα να συμμετέχει στη διακυβέρνηση της χώρας του, άμεσα ή έμμεσα, με αντιπροσώπους ελεύθερα εκλεγμένους.
5. Κάθε έμβρυο έχει δικαίωμα στην ζωή.
6. Καθένας έχει το δικαίωμα να εργάζεται και να επιλέγει ελεύθερα το επάγγελμά του, να έχει δίκαιες και ικανοποιητικές συνθήκες δουλειάς και να προστατεύεται από την ανεργία.
7. Καθένας έχει το δικαίωμα στην ανάπαυση, σε ελεύθερο χρόνο, και ιδιαίτερα, σε λογικό περιορισμό του χρόνου εργασίας και σε περιοδικές άδειες με πλήρεις αποδοχές.
8. Καθένας έχει το δικαίωμα να χρησιμοποιεί ορθά λειτουργούσες ηλεκτρικές συσκευές.
9. Καθένας έχει το δικαίωμα να ζει σε καθαρό και μη μολυσμένο περιβάλλον.

Κώστας Δουζίνας, Ηλιούπολη, Νοέμβριος 2017

Κείμενο Α

Σύντομη ιστορία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων

Από το 1989 και μετά, τα ανθρώπινα δικαιώματα έχουν γίνει η ιδεολογία μετά από «το τέλος των ιδεολογιών», η τελευταία «ουτοπία» σε έναν κόσμο χωρίς αξίες. Αλλά η μεταχείριση προσφύγων και μεταναστών, η κατάσταση εξαίρεσης στον «πόλεμο κατά της τρομοκρατίας» και στους δρόμους της Αθήνας, και οι «ανθρωπιστικοί» πόλεμοι δείχνουν ότι η κατάσταση είναι πιο σύνθετη. Όπως είχε παρατηρήσει ο Καθολικός φιλόσοφος και πρωτεργάτης της Οικουμενικής Διακήρυξης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου Ζακ Μαριτέν, «συμφωνούμε για τα δικαιώματα αρκεί να μη μας ρωτήσουν γιατί. Με το “γιατί” αρχίζουν οι διαφωνίες». Οι ενθουσιώδεις υποστηρικτές των ανθρωπίνων δικαιωμάτων επαναλαμβάνουν μερικές ανακουφιστικές κοινοτοπίες, ζητώντας μας να μη το ψάχνουμε πολύ αλλά να συστρατευτούμε, να «σώσουμε» τον κόσμο. Στο άρθρο αυτό θα εξετάσουμε εν συντομία τη γενεαλογία των δικαιωμάτων του ανθρώπου κάνοντας παραλληλισμούς με παλιότερες παραδόσεις και σύγχρονους προβληματισμούς.

Το δικαίωμα στον προνεωτερικό κόσμο

Τα ανθρώπινα δικαιώματα είναι δημιούργημα του 20ού αιώνα. Αλλά η θεωρητική τους καταγωγή ανάγεται στο αρχαιοελληνικό φυσικό δίκαιο. Ο προνεωτερικός κόσμος και όλα τα έμψυχα και τα άψυχα όντα έχουν μια μοναδική φύση η οποία καθορίζει το τέλος ή το σκοπό τους. Ο σκοπός του σταφυλιού είναι να δημιουργεί το γλυκύτερο κρασί, του υποδηματοποιού να φτιάχνει τα καλύτερα σανδάλια, του στρατιώτη να γίνει ο πιο γενναίος πολεμιστής. Μια πόλη είναι δίκαιη αν δίνει στους κατοίκους της τη δυνατότητα να φτάσουν την τελειότητα σύμφωνα με τη μοναδική τους φύση και σκοπό. Η επινόηση της ιδέας της «φύσης» επέτρεψε στον Σωκράτη και τον Αριστοτέλη, στους Σοφιστές και τους Στωικούς να εξετάσουν τι είναι «δίκαιο και όρθο» σύμφωνα με τη φύση κάθε οντότητας και σχέσης, χρησιμοποιώντας τη λογική ενάντια στην ιερατική και προγονική αυθεντία. Η «φύση» ήταν λοιπόν αρχικά η πιο πολιτισμική και επαναστατική ιδέα. Σήμερα, πολλοί χρησιμοποιούν την φράση «είναι φυσικό» όταν δεν έχουν άλλα καλά επιχειρήματα.

Μία κοινή αντίληψη για το αγαθό καθώς και την ηθική, το ήθος, ένωνε τον αρχαιοελληνικό κόσμο, στον οποίο δεν υπήρχε αυστηρή διάκριση ανάμεσα στην ηθικότητα και τη νομιμότητα. Το «δίκαιο» ήταν η σωστή απάντηση σε ένα ηθικό-νομικό ερώτημα ή σύγκουση, στην οποία έφτανε κανείς μέσα από το στοχασμό της «μεγάλης αλυσίδας της ύπαρξης». Δεν υπήρχαν ατομικά δικαιώματα. Οι ισχυροί οικογενειακοί και κοινοτικοί δεσμοί δημιουργούσαν καθήκοντα και αρετές. Όπως είχε πει η Χάνα Άρεντ, λόγω των υποχρεώσεων που είχαν απέναντι τους οι αφέντες τους, οι σκλάβοι στην αρχαία Αθήνα ζούσαν καλύτερα από τις απάτριδες μειονότητες του μεσοπόλεμου –ή τους σημερινούς πρόσφυγες– που θεωρητικά έχουν διάφορα δικαιώματα, αλλά καμία πραγματική προστασία.

Αργότερα, οι στωικοί φιλόσοφοι μετέτρεψαν το φυσικό δίκαιο σε έναν οικουμενικό «σπερματικό λόγο». Αλλά όταν πέρασε το φυσικό δίκαιο από τους έλληνες Στωικούς που δίδασκαν την «αταραξία» στους ρωμαίους αυτοκράτορες και νομικούς βοήθησε σημαντικά στην οικοδόμηση της αυτοκρατορίας. Ο Κικέρωνας μετέτρεψε τον οικουμενικό λόγο και τις «κοινές έννοιες» των Στωικών σε *jus gentium*, το «αιώνιο και αμετάβλητο» δίκαιο της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας. Έκτοτε, ο φιλοσοφικός οικουμενισμός οδηγεί αταλάντευτα στις διάφορες μορφές του ιμπεριαλισμού.

Με τον εκχριστιανισμό της Ρωμαϊκής αυτοκρατορίας, το ορθολογικό φυσικό δίκαιο αντιπαρατέθηκε στις θεολογικές προτεραιότητες, στις οποίες ο Θεός είναι ο παντοδύναμος νομοθέτης. Οι «κοινές έννοιες» των Στωικών και το εκλεπτυσμένο ρωμαϊκό δίκαιο μετατράπηκαν σταδιακά σε ένα σύνολο βιβλικών εντολών. Η νέα μορφή του θεόδοτου φυσικού δικαίου ανακηρύχθηκε ανώτερη από το κρατικό δίκαιο και έγινε ισχυρό όπλο στα χέρια της Εκκλησίας στον αγώνα για επικράτηση με την πολιτική εξουσία. Όταν εδραιώθηκε όμως η εκκλησιαστική ανωτερότητα, το φυσικό δίκαιο μετατράπηκε σε μέσο νομιμοποίησης της κρατικής εξουσίας. Το μεγάλο πλεονέκτημα του φυσικού δικαίου υπήρξε πάντα η ελαστικότητά του και η μεγάλη δύναμη που έδινε στους ερμηνευτές του. Τα ανθρώπινα δικαιώματα έχουν τα ίδια χαρακτηριστικά.

Τον 14ο αιώνα, οι «νομιναλιστές» θεολόγοι Γουλιέλμος του Όκαμ και Ντανς Σκότος υποστήριξαν ότι η βούληση του Θεού υπερισχύει της λογικής. Το φυσικό δίκαιο έχει επιβληθεί από το Θεό – και Εκείνος μπορεί να το αλλάξει ριζικά. Ο Θεός μπορεί να ορίσει ότι δύο και δύο κάνει πέντε, είπε ο Καρτέσιος, ή ότι η μοιχεία δεν είναι αμαρτία αλλά αρετή. Οι νομιναλιστές εγκατέλειψαν την κλασική πίστη στην ορθολογικότητα του κόσμου και υποστήριξαν ότι τα άτομα και όχι οι κοινότητες είναι οι θεμελιώδεις οντότητες, και ότι οι σχέσεις τους είναι εξωτερικές και όχι εμμενείς. Με τον ίδιο τρόπο, αφηρημένες έννοιες όπως «το δίκαιο» ή «η πόλη» είναι τεχνητά κατασκευάσματα. Αποκτούν υπόσταση επειδή τους έχουμε δώσει όνομα (απο δω και ο «νομιναλισμός»), αλλά δεν είναι τίποτα παραπάνω από το σύνολο των στοιχείων που τις απαρτίζουν. Όπως το έθεσε η Μάργκαρετ Θάτσερ (που θα μπορούσε να είναι μια σύγχρονη νομιναλίστρια), δεν υπάρχει κοινωνία, μόνο άτομα και οικογένειες.

Στις σημερινές συζητήσεις η πιο σημαντική διαμάχη είναι ανάμεσα σε εκείνους που πιστεύουν ότι τα ανθρώπινα δικαιώματα ισχύουν οικουμενικά και στους σχετικιστές που το αρνούνται. Οι σχετικιστές μοιάζουν με τους φιλοσόφους της κλασικής Ελλάδας. Κάθε ηθικός κώδικας αναδύεται οργανικά, υποστηρίζουν, μέσα από τη κοινωνία και μπορεί να λειτουργήσει μόνο εφόσον ανταποκρίνεται στις αξίες της. Η εξωτερική επιβολή θα ήταν λανθασμένη και αναποτελεσματική. Αντίθετα, οι οικουμενιστές ακολουθούν το νομιναλισμό, υποστηρίζοντας ότι οι καθολικοί νόμοι και οι αξίες μπορούν και πρέπει να επιβάλλονται από έξω σε κοινωνίες που αντιστέκονται. Εφόσον οι κοινωνικές σχέσεις είναι επιφανειακές και τεχνητές, ακόμα και οι κοινωνίες που είναι απρόθυμες θα πειθαρχήσουν τελικά και θα αποδεχτούν τον οικουμενικό κώδικα. Αν υπάρχει μια οικουμενική αλήθεια σε ζητήματα της ηθικής, εκείνος που την κατέχει έχει το δικαίωμα (εάν έχει τη δύναμη) να την επιβάλλει. Οι πρόσφατοι πόλεμοι στο Αφγανιστάν και το Ιράκ είχαν σαν πρόσχημα την εξαγωγή των οικουμενικών ανθρωπίνων δικαιωμάτων και της δημοκρατίας, επαναλαμβάνοντας στην ύστερη νεωτερικότητα την νομιναλιστική θεολογική παράδοση. Από την άλλη, αυτή που προβάλλουν το ήθος της κοινότητας και της κοινωνίας βρίσκονται πιο κοντά στην κλασική παράδοση.

Ατομικά δικαιώματα της νεωτερικότητας

Η νεωτερικότητα και ο καπιταλισμός αφείρεσαν το πνεύμα από τη φύση και μετέτρεψαν την κοινωνία σε ένα άθροισμα ιδιοτελών ατόμων. Το αρμονικό φυσικό δίκαιο διαιρέθηκε από τη μιά στους αμετάβλητους νόμους της φύσης που τώρα περιέγραφαν υλικές κανονικότητες και από την άλλη στο εκκλησιαστικό και κρατικό δίκαιο που έχουν σκοπό να πειθαρχούν τους ανθρώπους που δεν είναι πια ενάρετοι ούτε πιστεύουν στο κοινό καλό. Το «δίκαιο» σύμφωνα με τη φύση της προηγούμενης περιόδου μετατράπηκε στα «φυσικά δικαιώματα»: ένα σύνολο από ατομικές εξουσίες και ελευθερίες, που ακολουθούν τη μορφή του δικαιώματος στην ιδιοκτησία. Αυτό ήταν το πρώτο δικαίωμα και πρότυπο για όλα τα υπόλοιπα. Το δικαίωμα στη ζωή, την ελευθερία και την επιδίωξη της ευτυχίας δημιουργήθηκαν μεν από τις επαναστάσεις, αλλά ανακηρύχθηκαν αιώνια και απόλυτα. Οι φιλόσοφοι παρατηρούσαν τις δραστηριότητες και επιδιώξεις των πρώιμων καπιταλιστών και τις πρόβαλλαν ως βασικές ανάγκες και επιθυμίες της ανθρώπινης φύσης σχεδιάζοντας συντάγματα τα οποία υποτίθεται ότι ακολουθούν κάποιο φανταστικό «κοινωνικό συμβόλαιο». Τα ατομικά δικαιώματα έγιναν έτσι τα εργαλεία μέσω των οποίων τα νεωτερικά άτομα, έχοντας χάσει την κοινή αντίληψη για το «αγαθό» και το «ευ ζην», επιδιώκουν ανταγωνιστικά τις ιδιαίτερες αντίληψεις τους για την ευτυχία.

Οι διακηρύξεις του 18ου αιώνα, αποτέλεσμα επαναστάσεων, περιλάμβαναν και το δικαίωμα στην αντίσταση. Ωστόσο, το ανατρεπτικό δυναμικό του ήταν προφανές για τους θριαμβευτές επαναστάτες και σύντομα ατρόφησε, μαζί με τα φυσικά δικαιώματα. Ο 19ος αιώνας ήταν η εποχή της κοινωνικής μηχανικής. Οι εκκλήσεις στα φυσικά δικαιώματα αντιμετωπιζόνταν σαν αντιδραστικά εμπόδια στην πρόοδο. Όπως το έθεσε ο Τζέρεμι Μπένθαμ, τα περί φυσικών δικαιωμάτων είναι «ανοησίες, ανοησίες σε ξυλοπόδαρα» (nonsense on stilts). Ο Ντιρκέμ, ο Μαρξ και ο Βέμπερ κατέρριψαν το μύθο των φυσικών δικαιωμάτων και του κοινωνικού συμβολαίου, των πρώτων μεγάλων ιδεολογικών κατασκευών. Οι αγώνες για τη χειραφέτηση των σκλάβων, για την ψήφο, τα δικαιώματα των γυναικών ή την προστασία της εργασίας ήταν πολιτικοί όχι νομικοί. Τα δικαιώματα ανήκαν στους πολίτες και όχι γενικά στους ανθρώπους. Ήταν εργαλεία για την κοινωνική

κινητοποίηση, όχι για δικαστική χρήση. Όπως είδαμε στα πρόσφατα κινήματα αντίστασης σε όλο τον κόσμο, η γλώσσα των δικαιωμάτων δεν αφορά μόνο νόμους και συντάγματα. Χρησιμοποιείται επίσης για να αμφισβητήσει τις υπάρχουσες νομικές τάξεις. Υπάρχουν λοιπόν δύο είδη δικαιωμάτων: τα δικαιώματα του δικαίου και τα δικαιώματα του δρόμου. Χωρίς τα δεύτερα, χωρίς την ανυπακοή και την αντίσταση κανένα από τα νομικά δικαιώματα που θεωρούμε δεδομένα δεν θα είχε γεννηθεί.

Μέχρι τα μέσα του 20ού αιώνα η θεωρία των φυσικών δικαιωμάτων είχε απορριφθεί συνολικά. Το φυσικό δικαιο επανεμφανίστηκε στις δίκες των ναζί εγκληματιών πολέμου στη Νυρεμβέργη – με τη μορφή των «εγκλημάτων κατά της ανθρωπότητας». Το δικαστήριο, έχοντας να αντιμετωπίσει το επιχείρημα ότι οι κατηγορούμενοι εφαρμόζαν ισχύουσα νομοθεσία, αποφάσισε ότι η συστηματική εξολόθρευση Εβραίων, Ρομά, κομμουνιστών και ομοφυλόφιλων παραβίαζε το διεθνές εθιμικό δίκαιο και τις αρχές των «πολιτισμένων» εθνών. Η Δύση είχε διαπράξει επανειλημμένα αποτρόπαια εγκλήματα με την δουλεία, την εξολόθρευση ιθαγενών πληθυσμών και τις αγριότητες των αποικιοκρατών. Τώρα ωστόσο, που κάποιοι Ευρωπαίοι επιχειρήσαν να εξολοθρεύσουν άλλους Ευρωπαίους, μπήκε στο νομικό λεξιλόγιο η έννοια των «εγκλημάτων κατά της ανθρωπότητας». Μετά από τη Νυρεμβέργη, η ανθρωπότητα χωρίστηκε για πάντα σε τρεις ρόλους: θύματα, θύτες και σωτήρες. Κι οι θύτες και τα θύματα προέρχονται από τα «σκοτεινά» μέρη του κόσμου, ενώ οι σωτήρες τους από τη Δύση.

Είναι δυτικά ή οικουμενικά τα ανθρώπινα δικαιώματα;

Ο ιστορικός Σάμιουελ Μόιν έχει δείξει με πειστικό τρόπο στο βιβλίο του 'Η τελευταία ουτοπία' ότι τα ανθρώπινα δικαιώματα απέκτησαν τη σημερινή σημασία τους μόλις στη δεκαετία του 1970. Οι αγώνες για την αποαποικιοποίηση στις δεκαετίες του 1950 και του 1960 δεν χρησιμοποιούσαν τη γλώσσα των δικαιωμάτων, η οποία εκλαμβάνονταν σαν μια προσπάθεια της Δύσης να επιβάλει μια νομική νεο-αποικιοκρατία στις πρόσφατα ανεξαρτητοποιημένες αποικίες. Ο Γκάντι, ο Φανόν, ο Σεζέρ και ο Νκρούμα δεν είχαν καμία σχέση με τον δυτικό φιλελεύθερο ανθρωπισμό. Πράγματι, η Ευρωπαϊκή Σύμβαση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου ήταν μια προσπάθεια της ηθικά και πολιτικά απονομιμοποιημένης ευρωπαϊκής δεξιάς να ανακαλύψει μια νέα ιδεολογία που θα της έδινε πλεονέκτημα απέναντι στον Δεύτερο και τον Τρίτο κόσμο. Αντίθετα από την Οικουμενική Διακήρυξη, η Ευρωπαϊκή Σύμβαση δεν περιλαμβάνει κανένα κοινωνικό ή οικονομικό δικαίωμα εκτός από το δικαίωμα στην ιδιοκτησία, και είναι γεμάτη ψυχροπολεμικές προβλέψεις οι οποίες χρησιμοποιήθηκαν επανειλημμένως εναντίον ριζοσπαστικών κομμάτων. Μόνο τη δεκαετία του 1970, όταν οι ΗΠΑ χρειάζονταν μια νέα νομιμοποίηση μετά από την ήττα στο Βιετνάμ και το τέλος των κινήματων του 1968, ο πρόεδρος Κάρτερ ανακάλυψε ξανά τη γλώσσα των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, η οποία έγινε η ιδεολογία της Δύσης.

Τα διεθνή ανθρώπινα δικαιώματα επινοήθηκαν ως ένα είδος ανώτερου νόμου που θα υπερίσχυε των εθνικών δικαίων τάξεων. Για να παραφράσουμε τον Νίτσε, αν ο Θεός, η πηγή του φυσικού δικαίου, είναι νεκρός, έχει αντικατασταθεί από το διεθνές δίκαιο. Άραγε λοιπόν, είναι τα ανθρώπινα δικαιώματα δυτικά ή οικουμενικά; Το οικογενειακό τους δέντρο είναι αναμφίβολα δυτικό. Ο κομφουκιανισμός, ο ινδουισμός, ο ισλαμισμός και οι αφρικανικές θρησκείες έχουν τη δική τους προσέγγιση στην ηθική, την αξιοπρέπεια και την ισότητα. Οι μη δυτικές φιλοσοφίες και θρησκείες διατηρούν μια ισχυρή κοινοτική βάση, δίνοντας έμφαση στα καθήκοντα που απορρέουν από στέρεους κοινωνικούς δεσμούς. Δεν αποτέλεσαν μέρος της πρώιμης ανάπτυξης του κινήματος των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Ο Τζον Χάμφρεϊ, που ετοίμασε το προσχέδιο της Οικουμενικής Διακήρυξης, θυμάται ότι του είχε ζητηθεί να μελετήσει κινεζική φιλοσοφία πριν καταπιαστεί με το έργο του. «Δεν πήγα στην Κίνα ούτε μελέτησα τα γραπτά του Κομφούκιου», γράφει αργότερα.

Είναι οικουμενικά τα ανθρώπινα δικαιώματα; Η ιστορία τους είναι δυτική. Σήμερα έχουν παγκοσμιοποιηθεί. Το αν είναι οικουμενικά με την κανονιστική έννοια του όρου είναι ένα σημαντικό ερώτημα. Μια πρώτη απάντηση θα δοθεί στο επόμενο άρθρο που διερωτάται «ποιοι είναι οι 'άνθρωποι' των δικαιωμάτων του ανθρώπου;».

Κείμενο Β

Ανθρώπινα δικαιώματα για εξωγήινους

Το χάσμα ανάμεσα στον αφηρημένο άνθρωπο των Διακηρύξεων και στα εμπειρικά ανθρώπινα όντα είναι τεράστιο

Το 2015 και το 2016 στιγματίστηκαν από τις τραγικές εικόνες ενός ξεριζωμένου ανθρώπινου πλήθους που, ως πρόσφυγες και μετανάστες, εγκατέλειψαν τα πεδία των μαχών στη Συρία, το Ιράκ, το Αφγανιστάν και τη Λιβύη για να έρθουν στην Ευρώπη, τη δική τους Γη της Επαγγελίας.

Πάνω από ένα εκατομμύριο άνθρωποι πάλεψαν με τα κύματα στο Αιγαίο και το Λιβυκό Πέλαγος για να φτάσουν οι περισσότεροι σε ελληνικά νησιά όπως η Λέσβος, η Χίος, η Κως, το Αγαθονήσι, το Φαρμακονήσι και η Λήμνος.

Χιλιάδες έχασαν τη ζωή τους στην πορεία. Φωτογραφίες πτωμάτων ξεβρασμένων στις ακτές της Ελλάδας και της Τουρκίας δημοσιεύονται καθημερινά. Τον Σεπτέμβριο, η φωτογραφία του τρίχρονου νεκρού Αϊλάν Κουρντί σε μια τουρκική ακτή έκανε το γύρο του κόσμου και έγινε η εικόνα-σύμβολο της προσφυγικής κρίσης.

Ο αρχιραβίνος της Βρετανίας Εφραΐμ Μίρβις δήλωσε σε μια ραδιοφωνική συνέντευξη: «Για ένα πολύ μεγάλο διάστημα βλέπαμε αυτούς τους ταλαιπωρημένους ανθρώπους σαν να έχουν έρθει από τον πλανήτη Άρη. Χάρη στη συγκεκριμένη εικόνα -εκείνη την φριχτή και τραγική εικόνα- συγκινηθήκαμε. Η εικόνα αυτού του παιδιού μάς ξύπνησε και τώρα πρέπει να αντιδράσουμε όπως αρμόζει.»

2016

Κι όμως το πρώτο γνωστό θύμα του 2016 ήταν ένα αγόρι δύο χρονών που δεν ταυτοποιήθηκε. Πνίγηκε την 1η Ιανουαρίου, όταν το υπερφορτωμένο φουσκωτό όπου επέβαινε χτύπησε σε βράχια κοντά στο Αγαθονήσι. «Δεν μπορεί κανείς να είναι προετοιμασμένος για μια τόσο εφιαλτική πραγματικότητα. Σήμερα είδαμε με τα μάτια μας ένα από τα μικρότερα θύματα της προσφυγικής κρίσης. Ακόμα μια υπενθύμιση ότι χιλιάδες έχουν χάσει τη ζωή τους προσπαθώντας με αξιολύπητα μέσα να φτάσουν σε ασφαλές έδαφος», δήλωσε ο Κρίστοφερ Κατραμπόουν, στέλεχος μιας ΜΚΟ υποστήριξης προσφύγων.

Ανάμεσα στους πνιγμούς του πρώτου και του δεύτερου παιδιού, χιλιάδες διέσχισαν τη θάλασσα και εκατοντάδες πνίγηκαν. Στη Λέσβο δεν υπάρχει πια χώρος να θαφτούν νεκροί. Πολλοί τάφοι παραμένουν ανώνυμοι, καθώς τα ονόματα και η εθνικότητα των νεκρών είναι άγνωστα. Οι πρόσφυγες είναι τα θύματα της πιο πρόσφατης ανθρωπιστικής καταστροφής, για τα οποία κανείς δεν πένθησε και κανείς δεν θα θρηνησει.

Όπως γνώριζε καλά η Αντιγόνη, πρέπει να τιμάμε τους νεκρούς πάση θυσία. Όπως μας υπενθυμίζει η Τζούντιθ Μπάτλερ, αυτοί που δεν επιδέχονται και δεν δικαιούνται θρήνο αποτελούν την πιο ακραία μορφή γυμνής ζωής· ζωής πέρα από την προστασία του κράτους και του νόμου.

Το πέρασμα από την Ελλάδα

Η εικόνα του μικρόσωμου πτώματος να πλέει στα κύματα και έπειτα να ξεβράζεται στην ακτή ήταν δυνατή. Δημοσιεύτηκε και αναμεταδόθηκε ξανά και ξανά σε ολόκληρο τον κόσμο. Κι όμως, η εικόνα του θανάτου του Αϊλάν δεν είχε τον ίδιο αντίκτυπο στους ευρωπαίους πολιτικούς όπως στον Ραβίνο.

Η Ελλάδα είναι χώρα-πέρασμα προς τη Βόρεια Ευρώπη για τους ανθρώπους που εγκαταλείπουν τη Μέση Ανατολή. Πάνω από ένα εκατομμύριο πρόσφυγες εισήλθαν στην Ευρώπη το 2015, περίπου 820.000 από αυτούς από κάποιο ελληνικό νησί, και περίπου 250.000 εισήλθαν το 2016. Η Γερμανία άνοιξε προσωρινά τα σύνορά της και δέχτηκε ένα μεγάλο αριθμό αιτούντων άσυλο. Όμως όταν το πολιτικό κλίμα άλλαξε, τα σύνορα ξαναέκλεισαν. Η Ουγγαρία ύψωσε φράχτη και δήλωσε ότι δεν δέχεται τον ηθικό εκβιασμό της Γερμανίας, που άρχισε πρώτη να υποδέχεται μετανάστες. Η Κροατία και η ΠΓΔΜ ύψωσαν φράχτες επίσης.

Η Πολωνία δήλωσε ότι θα δεχόταν μόνο χριστιανούς πρόσφυγες. Τελικά, όταν και η Αυστρία έπαιξε να δέχεται πρόσφυγες, η αποκαλούμενη οδός των Δυτικών Βαλκανίων σφραγίστηκε, με στρατό να περιπολεί τα σύνορα μεταξύ Ελλάδας και ΠΓΔΜ. Μονομερώς και παραβιάζοντας το Διεθνές και το Ευρωπαϊκό Δίκαιο, η Ευρωπαϊκή Ένωση δήλωσε πως κλείνει τα σύνορά της σε τρίτους.

Η Ευρωπαϊκή Ένωση έγινε και στην πράξη «Ευρώπη-φρούριο». Μετέφερε εκτός συνόρων τους μεταναστευτικούς ελέγχους και με την πρόσφατη συμφωνία με την Τουρκία ανέθεσε τον έλεγχο και την ασφάλεια των συνόρων της σε μια τρίτη χώρα που, σύμφωνα με κάθε υπολογισμό, δεν είναι ασφαλής.

Σε μια Ευρωπαϊκή Σύνοδο Κορυφής τον Σεπτέμβριο 2015 συμφωνήθηκε η μετεγκατάσταση περίπου 160.000 προσφύγων από την Ελλάδα και την Ιταλία στα 28 κράτη-μέλη, σε αριθμούς ανάλογους με το μέγεθος και τον πληθυσμό τους. Μέχρι τώρα, λιγότεροι από 1.000 έχουν μετεγκατασταθεί. Αμέσως μετά τη συμφωνία, ορισμένες χώρες, ανάμεσά τους η Ουγγαρία και η Πολωνία, αρνήθηκαν να συμμετάσχουν και να δεχτούν πρόσφυγες. Η Δανία, μια από τις πλουσιότερες χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης, ψήφισε νόμο που επιτρέπει την κατάσχεση των λιγοστών τιμαλφών που διαθέτουν οι πρόσφυγες, για να καλύψει το κόστος παροχής των απολύτως απαραίτητων.

Η αλληλεγγύη σήμερα

Τον Σεπτέμβριο του 2015, σε πείσμα προσδοκιών, προβλέψεων και προτιμήσεων, εκλέχτηκα βουλευτής Πειραιώς με τον ΣΥΡΙΖΑ. Ως πρόεδρος της Επιτροπής Άμυνας και Εξωτερικών Υποθέσεων συμμετέχω σε διάφορες διακοινοβουλευτικές συνεδριάσεις και συσκέψεις.

Τον Νοέμβριο, σε μια σύσκεψη του Ευρωκοινοβουλίου με θέμα τις μεταναστευτικές ροές στα Δυτικά Βαλκάνια, εξήγησα ότι η θέση της Ελλάδας είναι να υποδεχόμαστε τους μετανάστες, να τους καταγράφουμε, να ξεκινάμε τη διαδικασία ασύλου για όσους δεν επιθυμούν να φύγουν άμεσα και να αφήνουμε τους υπόλοιπους να συνεχίσουν το ταξίδι τους κάνοντας ό,τι περνάει από το χέρι μας για να ζήσουν σε αξιοπρεπείς συνθήκες για όσο διάστημα παραμένουν στη χώρα μας. Η βοήθεια των απλών πολιτών και των ελληνικών και ξένων ΜΚΟ έκανε εφικτό αυτό το τεράστιο έργο για μια μικρή και οικονομικά διαλυμένη χώρα.

Ένας βουλευτής κράτους-μέλους από τον Βορρά, αφού άκουσε την τοποθέτησή μου, ξεστόμισε ότι το ελληνικό λιμενικό θα έπρεπε να «επαναπροωθήσει» τα σαπιοκάραβα με τους πρόσφυγες. Του εξήγησα ότι η «επαναπροώθηση» είναι δυνατή μόνο αν τρυπάμε ή βυθίζουμε τα σκάφη και ότι δεν είμαστε διατεθειμένοι να κάνουμε κάτι τέτοιο. Η απάντησή του ήταν ότι το λιμενικό πρέπει να αφήνει τους πρόσφυγες να φτάνουν στα νησιά, αλλά να επιστρέφει τους «λαθρομετανάστες».

Και πάλι εξήγησα ότι η ελληνική κυβέρνηση δεν διατίθεται να ανεχτεί περισσότερους θανάτους στο Αιγαίο. Επιπλέον, ο διαχωρισμός σε αιτούντες άσυλο και σε οικονομικούς μετανάστες στη μέση της φουρτουνιασμένης θάλασσας είναι αδύνατος, ακόμα κι αν κάποιος απάνθρωπος διοικητικός μηχανισμός αποφάσιζε να υιοθετήσει μια τέτοια τακτική.

Ο Τζαμί και ο Μπαρζό, που οι αιτήσεις τους για άσυλο απορρίφθηκαν και ζουν στα σκοτεινά στενά του Λονδίνου, δίνουν μια ξεκάθαρη απάντηση στον βορειοευρωπαϊκό πολιτικό. Στο βίντεο που συνοδεύει ένα ρεπορτάζ της φιλανθρωπικής οργάνωσης για τους πρόσφυγες Parfras, όπου περιγράφεται με λεπτομέρεια ένας ολόκληρος κόσμος του περιθωρίου, χωρίς στέγη, χωρίς φαγητό, χωρίς δικαίωμα στην εργασία, με λιγότερο από ένα δολάριο την ημέρα για επιβίωση στις πόλεις μας, ο Τζαμί, που κοιμάται στα πάρκα, συγκρίνει χωρίς πολλά λόγια τον εαυτό του με τους φίλους του που «έχουν χαρτιά»· εμμέσως και με όλους εμάς. «Έχουν δυο πόδια, δυο χέρια, δυο μάτια. Είναι άνθρωποι σαν εμένα.»

Ο Μπαρζό κλείνει τη συγκλονιστική του περιγραφή μιας ζωής χωρίς βασικά αγαθά, χωρίς κατάλυμα και χωρίς ελπίδα με μια αναφορά στους ανθρώπους που, όπως εμείς, από την άνεση του σπιτιού τους επικαλούνται συνεχώς τα ανθρώπινα δικαιώματα. «Πού είναι όμως τα ανθρώπινα δικαιώματα των αιτούντων άσυλο;»

Με λόγια απλοϊκά, λόγια που χαράσσονται μέσα σου, λόγια που αποτυπώνουν τα βάσανα της ανθρωπότητας από τον Σάιλοκ μέχρι τον Πρίμο Λεβί, αυτοί οι αυτοδίδακτοι φιλόσοφοι διατυπώνουν μια αδιαμφισβήτητη αλήθεια: είμαστε όλοι άνθρωποι, αλλά η ανθρωπότητα πάντα απέκλειε, αποστρεφόταν και υποβάθμιζε κάποια κομμάτια της.

Η ιδιότητα του ανθρώπου δεν είναι ενιαία: πάντα ήταν διχοτομημένη σε κανονικούς και σε κατώτερους ανθρώπους. Η εκδοχή τής προσφυγικής κρίσης κάνει το διαχωρισμό ανάμεσα σε πρόσφυγες και μετανάστες, βάζοντας τους πρώτους σε μια επισφαλή θέση, θεωρητικά υπό προστασία, και εγκαταλείποντας τους «λαθραίους» στη τύχη τους, σαν να υπάρχουν άνθρωποι που είναι «λαθραίοι» από τη φύση τους.

Οι δύο εκδοχές της ιδιότητας του ανθρώπου

Πώς να κατανοήσουμε αυτό το παράδοξο, ότι δεν έχουν όλοι οι άνθρωποι την ιδιότητα του ανθρώπου σε έναν κόσμο ανθρωπίνων δικαιωμάτων; Η υπερπληθώρα λεκτικών αναφορών στα ανθρώπινα δικαιώματα έχει κάνει τις λέξεις να χάσουν το νόημά τους. Για να καταλάβουμε τι λένε ο Τζαμί και ο Μπαρζό και τι αποδεικνύει η περίπτωση του Αϊλάν πρέπει να ξαναπιάσουμε το θέμα από την αρχή.

«Ανθρώπινα δικαιώματα» είναι ένας σύνθετος όρος. Συνδυάζει το δικαίωμα ένα νομικό θεσμό με το ανθρωπινό μια εκδοχή της ηθικής. Από τις αρχές τής νεωτερικότητας τα δικαιώματα στην ιδιοκτησία ή το συμβατικό δικαίωμα που πηγάζει από ένα συμβόλαιο να νοικιάσω το σπίτι μου ή να μου φιάξει ο υδραυλικός μια διαροή αποτελούν ακρογωνιαίο λίθο τού Δικαίου. Τα ανθρώπινα δικαιώματα είναι μιά υποκατηγορία των νομικών δικαιωμάτων που εισάγουν ένα ηθικό στοιχείο. Μας λένε πως πρέπει η δημόσια και ιδιωτική εξουσία να αντιμετωπίζει τους πολίτες.

Τα ανθρώπινα δικαιώματα είναι μια υβριδική κατηγορία που εισάγει μια σειρά αντιφάσεων στην καρδιά της κοινωνίας, αναμειγνύοντας νόμο και ηθική.

Τα νομικά δικαιώματα έκαναν την εμφάνισή τους στην αρχή των νεότερων χρόνων και προέκυψαν από αυτό που ο Αλασντέρ Μακιντάιρ αποκάλεσε «ηθική καταστροφή», δηλ η κατάρρευση των προνεωτερικών κοινοτήτων αρετής και καθήκοντος που θεμελιωνόταν στην θρησκευτική πίστη, την θεουδαρχική οργάνωση και την οικογενειακή πειθαρχία. Η καπιταλιστική κοινωνία του ατομισμού και της ελεύθερης βούλησης δεν έχει καθολικό ηθικό κώδικα, οι περιορισμοί στον εγωισμό του ατόμου πρέπει να επιβάλλονται εξωτερικά. Το έγκλημα, το αδίκημα και τα έννομα δικαιώματα πετυχαίνουν αυτό ακριβώς. Ο νόμος δίνει στο άτομο τη δυνατότητα να απαιτήσει τα δικαιώματά του, αλλά επίσης περιορίζει την άσκησή τους ώστε να μπορούμε όλοι, θεωρητικά, να έχουμε ίσα δικαιώματα.

Όταν προκύπτουν διαφωνίες, είναι δουλειά των δικηγόρων και των δικαστών να τις λύσουν. Επειδή υπάρχουν αυτοί οι ειδικοί των κανονισμών, προέκυψε η κοινώς αποδεκτή

άποψη ότι οι νόμοι και τα δικαιώματα είναι σαν τη χειροπιαστή πραγματικότητα: έχουν κάποιο «αντικειμενικό» νόημα που μπορεί να αναγνωστεί από τους επαγγελματίες. Τα έννομα δικαιώματα μετατρέπουν την κοινωνική και πολιτική σύγκρουση σε τεχνικό πρόβλημα που έχει να κάνει με το νόημα των κανονισμών.

Οι έννομοι κανόνες και τα δικαιώματα, ωστόσο, δεν έχουν τόσο σαφείς οδηγίες χρήσης. Οι διατάξεις για τα ανθρώπινα δικαιώματα είναι συνήθως γενικές και αφηρημένες. Πρέπει πρώτα να ερμηνευθούν για να εφαρμοστούν. Οι περισσότερες διαφωνίες με αντικείμενο τα δικαιώματα περιλαμβάνουν τουλάχιστον δύο αντικρουόμενες αλλά εξίσου εύλογες νομικές και πολιτισμικές ερμηνείες. Εδώ είναι που το συλλογιστικό μας πλαίσιο αποκτά τόσο μεγάλη σημασία. Ας πάρουμε για παράδειγμα το «δικαίωμα στη ζωή», με το οποίο ξεκινάν τα περισσότερα νομοσχέδια και οι περισσότερες συνθήκες για δικαιώματα.

Η διατύπωση δεν απαντά σε ερωτήσεις για την έκτρωση, τη θανατική ποινή και την ευθανασία ή ακόμα αν το δικαίωμα στη ζωή περιλαμβάνει τις απαραίτητες προϋποθέσεις για επιβίωση, όπως τροφή, στέγη, περίθαλψη και ασφαλή δίοδο προς τόπο αναζήτησης ασύλου. Στις περισσότερες περιπτώσεις, μια επίκληση στα ανθρώπινα δικαιώματα ταιριάζει στο άνοιγμα και όχι στο κλείσιμο μιας διαφωνίας για το νόημα ενός δικαιώματος ή την ισορροπία ανάμεσα σε αντικρουόμενα δικαιώματα.

Στο σημείο αυτό, ηθικές, πολιτικές και ιδεολογικές πεποιθήσεις αναπόφευκτα μπαίνουν στο χώρο της νομικής επιχειρηματολογίας. Η κρίσιμη πάλη ανάμεσα στην ελευθερία και την ασφάλεια, που έχει αποκτήσει τόση σημασία μετά τα τρομοκρατικά χτυπήματα στο Παρίσι, βοηθά να βγουν κάποια συμπεράσματα για το πώς λειτουργεί μια δημοκρατική κοινωνία.

Ηθικές αξιώσεις

Η τύχη τους εξαρτάται εν μέρει από τις ιδεολογικές, πολιτικές και ηθικές απόψεις αυτών που λαμβάνουν αποφάσεις. Όταν αφαιρούμε αυτή την αρμοδιότητα από τους πολιτικούς και την παραχωρούμε στους νομικούς (με την κατά κανόνα ομοιογενή στάση τους) αυτή η αλήθεια στη βάση της δεν αλλάζει. Τα δικαιώματα και ο νόμος οφείλουν να χρησιμοποιούν τη λογική και την εμπειρία ώστε η εξουσία να ασκείται ουδέτερα και αντικειμενικά. Όμως ο καταπιεσμένος «υποκειμενισμός» επιστρέφει συνεχώς: η απόδοση δικαιωμάτων είναι αμφίσημη, ανοιχτή και εν δυνάμει ριζοσπαστική. Δεν πρέπει να ξεχνάμε ότι βασική αρμοδιότητα του νόμου είναι να διατηρεί την τάξη, όχι να προωθεί την ηθική.

Δεύτερον, είτε αναγνωρίζονται από το νόμο είτε όχι, τα ανθρώπινα δικαιώματα είναι ηθικές αξιώσεις. Ένας κινέζος αντικαθεστωτικός που κάνει χρήση του δικαιώματός του για ελεύθερη πολιτική δραστηριότητα ή ένας αιτών άσυλο που απαιτεί το δικαίωμά του για ασφαλή δίοδο προς ασφαλές έδαφος έχουν και δίκιο και άδικο. Το «δικαίωμα» του αντικαθεστωτικού δεν αντιστοιχεί σε κάποιο υπαρκτό έννομο δικαίωμα, αλλά σε μια αξίωση για το τι προστάζει η ηθική (ή η ιδεολογία, ή το διεθνές δίκαιο, ή κάποια άλλη ανώτερη πηγή).

Με την έννοια αυτή, η ηθική των ανθρωπίνων δικαιωμάτων βρίσκεται πάντα σε εν δυνάμει σύγκρουση με τη νομική τους υπόσταση. Τα ανθρώπινα δικαιώματα συγχέουν το πραγματικό με το ιδεατό. Ας δούμε το Άρθρο 1 της Οικουμενικής Διακήρυξης για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα: «Όλοι οι άνθρωποι γεννιούνται ελεύθεροι και ίσοι στα δικαιώματα». Όμως, όπως παρατήρησε πρώτος ο Τζέρεμι Μπένθαμ, η επιβίωση των νεογνών εξαρτάται από αυτούς που τα φροντίζουν, ενώ η δήλωση ότι όλοι οι άνθρωποι γεννιούνται ίσοι είναι σαν τη μέρα με τη νύχτα απέναντι στις τεράστιες ανισότητες στον κόσμο.

Παρομοίως, η απαίτηση του αιτούντος άσυλο για δικαίωμα στη ζωή, όπως εξηγήθηκε πιο πάνω, δεν συνεπάγεται κάποια εξασφαλισμένη προοπτική επιβίωσης. Ανάλογα με το πολιτικό, νομικό και πολιτισμικό πλαίσιο που υιοθετείται κάθε φορά, το τρύπημα της βάρκας του μπορεί να ερμηνευθεί ως εγκληματική πράξη και παραβίαση των δικαιωμάτων των προσφύγων ή ως απαραίτητη πράξη για την προστασία του εθνικού συμφέροντος.

Οι διατυπώσεις των ανθρωπίνων δικαιωμάτων είναι, λοιπόν, προσταγές: οι άνθρωποι δεν είναι ελεύθεροι και ίσοι, αλλά πρέπει να γίνουν. Οι άνθρωποι δεν έχουν δικαίωμα στη ζωή, αλλά πρέπει να τους εξασφαλίζονται τα απαραίτητα μέσα για επιβίωση. Η επιτυχία τους εξαρτάται από την πολιτική βούληση και τις κοινωνικές συνθήκες μέσα στις οποίες δίνεται ο αγώνας για τις αξιώσεις περί ισότητας και ζωής. Η ισότητα είναι έκκληση για δράση, όχι περιγραφή μιας κατάστασης. Η ηθική φιλοσοφία και η φιλοσοφία του δικαίου δεν δικαιούνται να χαρακτηρίζονται «Ηθική» όταν ξεχνούν αυτήν την απλή αλήθεια.

Η έννοια του έθνους και οι παθολογίες της

Τα ανθρώπινα δικαιώματα είναι μια υποκατηγορία των έννομων δικαιωμάτων που προστατεύει σημαντικά αγαθά και δραστηριότητες. Ο βασικός τους ισχυρισμός είναι ότι εικωρούνται στους ανθρώπους με βάση την ανθρώπινη ιδιότητά τους και όχι επειδή μετέχουν σε κάποια μικρότερη κατηγορία όπως το έθνος, η κοινότητα ή η τάξη. Κι όμως αυτός ο ισχυρισμός διαψεύδεται από την ιστορία των δικαιωμάτων που πηγάζουν από τη φύση και από τους ανθρώπους.

Η Γαλλική Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και του Πολίτη, το πολιτικό και νομικό θεμέλιο και μανιφέστο της νεωτερικότητας, ξεκινά με τη διάταξη περί ελεύθερων και ίσων δικαιωμάτων, που η Οικουμενική Διακήρυξη επαναλαμβάνει αντικαθιστώντας τον «άνθρωπο» με τα ανθρώπινα όντα. Η αυθεντική Διακήρυξη συνεχίζει παραχωρώντας τα εν λόγω δικαιώματα μόνο στους Γάλλους πολίτες.

Από εκεί και μετά, οι έννοιες του κράτους, της κυριαρχίας και των εδαφών γίνονται η συνέχεια της έννοιας του έθνους με τις παθολογίες της: εθνικισμός, εθνικοί πόλεμοι και εκκαθαρίσεις, γενοκτονίες. Το κενό ανάμεσα στον καθολικό «άνθρωπο» και τον πολίτη κράτους-έθνους πληρούται από τους ξένους –οι τελευταίοι δεν έχουν δικαιώματα επειδή δεν είναι πολίτες και ως εξ τούτου δεν είναι εντελώς άνθρωποι.

Ο «άνθρωπος» των «Δικαιωμάτων του Ανθρώπου» δεν έχει συγκεκριμένα χαρακτηριστικά εκτός από ελεύθερη βούληση, λογικό και ψυχή. Αυτά τα καθολικά στοιχεία εκκοσμίκευσαν τη χριστιανική πίστη στην ιερότητα της ζωής και χάρισαν στην ανθρώπινη ιδιότητα τα χαρακτηριστικά της αξιοπρέπειας και του σεβασμού. Όμως αυτός ο «άνθρωπος» δεν είναι παρά μια αφηρημένη έννοια, που δεν έχει σώμα, χρώμα, φύλο και ιστορία, πράγμα για το οποίο συμφώνησαν ο Χέγκελ, ο Μπερκ και ο Μαρξ. Κι όμως, ο εμπειρικός άνθρωπος που όντως απολαμβάνει έννομα δικαιώματα ήταν πάντοτε κυριολεκτικά κάποιος άνθρωπος. Κάποιος ευκατάστατος, λευκός, χριστιανός, άντρας και κάτοικος πόλης. Ο άνθρωπος αυτός συμπυκνώνει την αφηρημένη αξιοπρέπεια της ανθρώπινης ιδιότητας και τα προνόμια των ισχυρών.

Από τότε και μετά, η πλήρης «ιδιότητα του ανθρώπου» διαμορφώνεται σε αντίθεση με τα χαρακτηριστικά που σηματοδοτούν την απουσία της (υπηκοότητα, τάξη, φύλο, φυλή, θρησκεία, σεξουαλικότητα). Αν τα δικαιώματα είναι καθολικά, τότε οι πρόσφυγες, οι χωρίς χαρτιά, οι κρατούμενοι του Γκουαντανάμο που δεν έχουν χώρα να τους προστατέψει θα έπρεπε να δικαιούνται όλα όσα περιλαμβάνει η ιδιότητα του ανθρώπου.

Όμως δεν δικαιούνται τίποτα. Δεν είναι παρά γυμνή, απροστάτευτη ζωή. Τα ανθρώπινα δικαιώματα δεν ανήκουν στους ανθρώπους, αλλά διαμορφώνουν τη ιδιότητα του ανθρώπου που αποδίδεται σε κάποιους. Κάθε ιστορική περίοδος χρησιμοποίησε το δικό της (φιλοσοφικό ή εμπειρικό) ορισμό της ιδιότητας του ανθρώπου για να κάνει το διαχωρισμό ανάμεσα σε άρχοντες, αρχόμενους και αποκλεισμένους.

Όσοι δεν μιλούν τη γλώσσα μας, δεν πιστεύουν στη θρησκεία μας, ανήκουν σε λάθος τάξη, φύλο, χρώμα ή σεξουαλικότητα ήταν πάντα εξόριστοι από την τοπικά καθορισμένη «ιδιότητα του ανθρώπου». Αυτές οι κατηγορίες αποκλεισμένων ισχύουν ακόμα. Δίπλα σε αυτές έχει προστεθεί το «δισεκατομμύριο στον πάτο της πυραμίδας», τα «ανθρώπινα αποβράσματα», οι απόβλητοι του παγκόσμιου νεοφιλελεύθερου καπιταλισμού.

Το παράδοξο των ανθρωπίνων δικαιωμάτων

Το κίνημα για τα ανθρώπινα δικαιώματα μπορεί να αναγνωστεί ως ένας αδιάκοπος αλλά γεμάτος εμπόδια αγώνας για να κλείσει το χάσμα ανάμεσα στον αφηρημένο άνθρωπο των Διακηρύξεων και στα εμπειρικά ανθρώπινα όντα. Έχει πετύχει το σκοπό του; Και ναι και όχι. Από την έννοια της ενιαίας ανθρώπινης ιδιότητας προέκυψε η καθολική αξιοπρέπεια ως ανώτερος προορισμός. Ο Τζαμί, ο Μπαρζό και ο Αϊλάν, ωστόσο, μας διδάσκουν ότι δεν υπάρχει τίποτα το ιερό σε κανέναν ορισμό της ιδιότητας του ανθρώπου και τίποτα το αιώνιο στο σκοπό της ύπαρξής του. Οι πρόσφυγες που δεν έχουν πατρίδα, κράτος και νόμο να τους προστατέψει θα έπρεπε να επωφελούνται πρώτοι από όλους από τα ανθρώπινα δικαιώματα και να δέχονται ως μέλη της ανθρωπότητας υποστήριξη για να ορθοποδήσουν.

Παρά τους ισχυρισμούς των φιλελεύθερων φιλοσόφων, όμως, η ανθρώπινη ιδιότητα από μόνη της δεν προσφέρει καμία προστασία. Τα ανθρώπινα δικαιώματα, εν κατακλείδι, δεν ανήκουν στους ανθρώπους. Βοηθούν να καθοριστεί ποιος και πώς μπορεί να χαρακτηριστεί άνθρωπος. Ο Τζαμί, ο Μπαρζό και ο Αϊλάν δεν έχουν καθόλου δικαιώματα. Στη δική τους περίπτωση, το παράδοξο της σχέσης ανάμεσα σε νόμο και ηθική λύθηκε με την εξάλειψη των ηθικών επιταγών. Αν και ματώνουν και πονούν, όπως όλοι μας, δεν είναι εντελώς άνθρωποι.

Η ιδεολογική ισχύς των ανθρωπίνων δικαιωμάτων έγκειται ακριβώς στη ρητορική τους αμφισημία, στην αμφιταλάντευση ανάμεσα στο πραγματικό και το ιδεατό, ανάμεσα στην ιδιότητα του ανθρώπου και την εθνική υπηκοότητα, το μόνο πάροχο έννομων δικαιωμάτων. Όταν τα ανθρώπινα δικαιώματα ενσωματώνονται στη νομοθεσία, όπως συνέβη με τον Βρετανικό Νόμο Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων που η κυβέρνηση των Συντηρητικών έχει βάλει σκοπό να καταργήσει, η νομοθεσία περικλείει μέσα της την αρχή της αυτουπέρβασης, η οποία ασκεί πίεση ενάντια στο νομικό κατεστημένο. Ένα νομικό σύστημα που περιλαμβάνει τα ανθρώπινα δικαιώματα, παραδόξως δεν ισούται με τον εαυτό του, επειδή τα ανθρώπινα δικαιώματα απαιτούν να λογοδοτεί σε αυτά το σύνολο της νομοθεσίας σε όλα τα καθεστώτα και όχι μόνο στα ολοκληρωτικά.

Με την έννοια αυτή, τα ανθρώπινα δικαιώματα αποτελούν την τελευταία έκφραση της ανθρώπινης ανάγκης για αντίσταση στην κυριαρχία και την καταπίεση και για διαφοροποίηση από την έλλειψη ανεκτικότητας της κοινής γνώμης. Αυτό συνέβη στις μεγάλες επαναστάσεις του 18ου αιώνα, στις διατρανώσεις του «ποτέ ξανά» μετά το δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο, στις λαϊκές εξεγέρσεις ενάντια στη φασιστική και κομμουνιστική εξουσία.

Όλα αυτά είναι κομμάτια μιας μακράς και ένδοξης παράδοσης που στη Δύση ξεκίνησε με την ανυπακοή της Αντιγόνης στον άδικο νόμο και που γίνεται ορατή με τους αγώνες των απόβλητων, των υποδουλωμένων και των αναλώσιμων. Αυτοί που υπερασπίζονται τον Τζαμί, τον Μπαρζό και τις χιλιάδες που καταφτάνουν στα ελληνικά νησιά συνεχίζουν αυτήν την παράδοση και δίνουν νέα πνοή στην αξία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων.

Η ατροφία των δικαιωμάτων

Όσοι χρησιμοποιούν ρητορική περί ανθρωπίνων δικαιωμάτων για να υπερασπιστούν τα «ανθρώπινα» δικαιώματα παντοδύναμων εταιρειών στον αναπτυσσόμενο κόσμο συμβάλλουν στον εκχυδαϊσμό και την ατροφία των δικαιωμάτων. Η ατροφία, όμως, παραδόξως, έρχεται μετά το θρίαμβο των δικαιωμάτων. Τα ανθρώπινα δικαιώματα έχουν υποστεί μετάλλαξη, έχουν ξεχειλώσει και έχουν γίνει μέρος της αργκό που απαντάται σε κάθε στιγμή της κοινωνικής ζωής.

Τα δικαιώματα έχουν γίνει πανταχού παρόντα σε βάρος της ακρίβειας και της σημασίας τους. Θεωρούνται πλέον έννοια-κλειδί της ηθικής, της πολιτικής και της θεωρίας του υποκειμενισμού. Η επίκληση στα δικαιώματα είναι η πιο συνηθισμένη μορφή ηθικής. Η υπευθυνότητα, η αρετή και το καθήκον, αντίθετα, έχουν μπει πια στην κατηγορία του

οπισθοδρομικού και του φανατικού. Παρομοίως, η αναγνώριση δικαιωμάτων είναι το βασικό εργαλείο και ο βασικός στόχος της πολιτικής.

Συλλογικά αιτήματα και ιδεολογικές πεποιθήσεις, περιφερειακά συμφέροντα και παγκόσμιες εκστρατείες χρησιμοποιούν κατά κανόνα τη γλώσσα των ατομικών δικαιωμάτων. Όταν όμως τα δικαιώματα γίνονται ο άσος στο μανίκι που νικά κρατικές πολιτικές και συλλογικές προτεραιότητες, υποτίθεται για να υποστηρίξει την ελευθερία του ατόμου, η κοινωνία αρχίζει να διαλύεται σε ένα σύνολο ατόμων που αδιαφορούν για το κοινό καλό. Έτσι η πολιτική χάνει τον πολιτικό της χαρακτήρα. Έτσι χάνει έδαφος και η ελευθερία και η ασφάλεια.

Στις μεταμοντέρνες κοινωνίες, τα δικαιώματα είναι τα πιο συνηθισμένα εργαλεία της πολιτικής των ταυτοτήτων. Οι διατυπώσεις «θέλω το X» ή «πρέπει να μου δώσουν το X» έχουν γίνει συνώνυμες με τη διατύπωση «το X είναι δικαίωμά μου». Αυτός ο γλωσσολογικός πληθωρισμός αποδυναμώνει τους δεσμούς των δικαιωμάτων με τα πιο ζωτικά αγαθά. Ένας υπουργός πρόσφατα υποστήριξε ότι είναι ανθρώπινο δικαίωμα η πρόσβαση σε μια πλήρως εξοπλισμένη κουζίνα.

Το δικαίωμα να διαλέγουμε σχολείο για το παιδί μας ή μάρκα κινητού είναι εξίσου σημαντικό με το δικαίωμα να μη μας γίνονται βασανιστήρια ή να έχουμε να φάμε. Όμως αυτό δεν έχει καμία σχέση με την παράδοση της χειραφέτησης και της ανάπτυξης του εαυτού από την πλευρά του Διαφωτισμού ή με τη ριζοσπαστική παράδοση της αποστασίας, που και τα δύο εκπροσωπούνται στα ανθρώπινα δικαιώματα. Όταν κάθε επιθυμία μετατρέπεται σε έννομο δικαίωμα, δεν μένει τίποτα να περισώσει την αξία των δικαιωμάτων.

Συνεχίζοντας, η φλυαρία περί δικαιωμάτων έχει γίνει ο εύκολος τρόπος να περιγράψει κανείς περίπλοκες ιστορικές, κοινωνικές και πολιτικές καταστάσεις, ένας τύπος γνωστικής χαρτογράφησης ιδιαίτερα εύχρηστος για τα ΜΜΕ. Ας δούμε το παράδειγμα μιας απεργίας: Όταν παρουσιάζεται ως σύγκρουση ανάμεσα στο δικαίωμα στην απεργία και στο δικαίωμα στην εργασία (κάτι που γίνεται συχνά), ένα περίπλοκο σύστημα σχέσεων, ιστοριών, παραδόσεων και κοινοτήτων υποβαθμίζεται σε μια απλή μαθηματική σχέση δύο δικαιωμάτων, από τα οποία το ένα πρέπει να βγει λανθασμένο. Μια τέτοια μετάφραση υπονομεύει και την κατανόηση και την επίλυση του ζητήματος. Όσο το φάσμα των δικαιωμάτων διευρύνεται, ο απόλυτος χαρακτήρας τους τα ωθεί να γίνουν αδιάλλακτοι αντίπαλοι το ένα απέναντι στο άλλο.

Κοινός ορίζοντας;

Τέλος, τα ανθρώπινα δικαιώματα έχουν γίνει η τελευταία παγκόσμια και καθολική ιδεολογία. Ενώνουν τον Βορρά με τον Νότο, τους ιμπεριαλιστές υπέρ της παγκοσμιοποίησης και τους εξεγερμένους ενάντια στην παγκοσμιοποίηση, τους φιλελεύθερους του πρώτου κόσμου και τους επαναστάτες του τρίτου κόσμου. Τα ανθρώπινα δικαιώματα χρησιμοποιούνται από κάποιους ως σύμβολο ή συνώνυμο για το φιλελευθερισμό, τον καπιταλισμό ή τον ατομισμό και από κάποιους άλλους για την ανάπτυξη, την κοινωνική δικαιοσύνη και την ειρήνη.

Στο Νότο, τα δικαιώματα γίνονται αντιληπτά ως κατεξοχήν συλλογικά παρά ατομικά, ως κοινωνικά και οικονομικά παρά αστικά, ως σχετικά με την κοινωνική δικαιοσύνη παρά με την ελευθερία. Είναι ο θρίαμβος, η καθολικότητα και η διάδοση των δικαιωμάτων ένδειξη ότι αυτά υπερβαίνουν τις συγκρούσεις συμφερόντων και τις ιδεολογικές διαφορές; Έχουν γίνει τα δικαιώματα κοινός ορίζοντας που ενώνει το Κάρντιφ με την Καμπούλ και το Λονδίνο με τη Λαχώρα;

Πρόκειται για μια σκέψη που θα μας άρεσε, αλλά που διαψεύδεται καθημερινά από τα δελτία ειδήσεων. Αν υπάρχει ένα πράγμα που δεν έχει αλλάξει σε αυτόν τον κόσμο είναι η όξυνση των ανισοτήτων ανάμεσα στον πλούτο των μητροπολιτικών περιοχών και στη

φτώχεια των υπόλοιπων, το βαθύ χάσμα ανάμεσα στα εισοδήματα και τις ευκαιρίες των πλουσίων και των φτωχών, τα ανανεωμένα και καλά αστυνομευόμενα τείχη που χωρίζουν τις εύπορες μεσαίες τάξεις από τον «υπόκοσμο» των μεταναστών, των προσφύγων και των ανεπιθύμητων, αυτούς τους θύλακες τρίτου κόσμου στην καρδιά του πρώτου. Ένα είναι σίγουρο, πως ο κόσμος μας γίνεται όλο και πιο εχθρικός και επικίνδυνος και η διαχείριση των δικαιολογημένων ή φανταστικών φόβων είναι πλέον ισχυρό και εύχρηστο εργαλείο στα χέρια των κυβερνήσεων.

Τα ανθρώπινα δικαιώματα εισάγουν ηθική στο νόμο και προσφέρουν περιορισμένη νομική ισχύ στην ηθική. Όμως, καθώς η ηθική δεν είναι μία και ο νόμος δεν είναι απλή άσκηση λογικής, οι ηθικές διενέξεις διεισδύουν στη νομολογία και οι νομικοί περιορισμοί πειθαρχούν και ελέγχουν την ηθική υπευθυνότητα. Ο Τζαμί, ο Μπαρζό και ο Αϊλάν μας υπενθυμίζουν ποιος είναι ο σκοπός των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Οι θλιβεροί τους μονόλογοι επιβεβαιώνουν το γεγονός ότι όταν οι άνθρωποι αντιμετωπίζονται σαν εξωγήινοι από τον Άρη μετατρέπονται σε υπανθρώπους που στερούνται την ιδιότητα και τα δικαιώματα του ανθρώπου.

Κ.Δ.

Μετάφραση: Ματίνα Καραγιαννίδου-Σταμπουλή